

Розділ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ТЕМА 1 ПРЕДМЕТ І МЕТОД ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

1.1 Економічна теорія як наука. Проблема вибору економічних суб'єктів

Економіка є однією зі сфер життєдіяльності людей. Залежно від того, яку роль виконують люди в економіці, визначається їх належність до відповідної групи економічних суб'єктів.

Так, будучи споживачами, люди визначають свої першочергові потреби, які потребують задоволення, відповідно до цього розподіляють свій бюджет, купують товари і послуги.

Виступаючи в ролі виробників, люди досліджують споживчий попит, роблять вибір на користь виробництва того чи іншого товару, приймають рішення про джерела інвестування, визначають способи просування і збуту продукції і т.д.

Положення економічних суб'єктів і самої економіки постійно змінюється. Але для економіки характерно наявність деяких стійких зв'язків, залежностей, тенденцій, законів, згідно з якими існує і розвивається економіка і на основі яких складаються відносини між економічними суб'єктами. Ці питання і утворюють основу предмета економічної теорії.

Предметом економічної теорії є відносини людей і соціальних груп в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних і інших благ і послуг в умовах безмежних потреб і обмежених ресурсів.

Економічна теорія включає в себе два основні розділи: мікроекономіку, яка вивчає закономірності поведінки окремих економічних суб'єктів, і макроекономіку - механізм функціонування національної економіки в цілому.

Економічна теорія виконує такі основні функції:

- пізнавальна - поглиблює пізнання людей про економічні зв'язки і закономірності функціонування економіки;
- методологічна - полягає в розробці системи методів, наукового інструментарію, необхідних для прикладних досліджень;

- практична - дозволяє приймати економічно ефективні рішення на практиці;
- виховна - сприяє виробленню економічного мислення.

Таким чином, економічна теорія, як фундаментальна наука, дозволяє оцінювати, прогнозувати економічні процеси, що зачіпають інтереси кожної людини, і приймати економічно ефективні рішення.

Найбільш використовуваними **методами економічної теорії** є наступні: аналіз, синтез, індукція, дедукція, наукова абстракція, системний підхід, економіко-математичне моделювання, статистичний аналіз.

Аналіз - поділ досліджуваного об'єкта на окремі елементи і вивчення кожного з них. Синтез - з'єднання окремих елементів в єдине ціле. Індукція - виведення загального з окремих фактів. Дедукція - перехід від загального до конкретного. Наукова абстракція - виділення найбільш істотних властивостей досліджуваного предмета і відволікання від другорядного. Економіко-математична модель - математичне відображення взаємозв'язків між економічними змінними. Статистичний аналіз - аналіз статистичних даних.

Економічні суб'єкти будь-якого рівня стикаються з проблемою вибору в зв'язку з обмеженістю ресурсів і безмежністю потреб.

Економічні ресурси (фактори виробництва) класифікують наступним чином: праця, земля, капітал, підприємницька здатність.

Проблема вибору для виробника конкретизується в наступних питаннях:

- що робити (який товар / послугу, з якими характеристиками, в якій кількості);
- як виробляти (які ресурси використовувати, у яких постачальників закуповувати);
- для кого виробляти (хто є споживачем, який цільовий сегмент ринку вибрати, які канали збуту використовувати)?

Проблему вибору ілюструє крива виробничих можливостей (крива трансформації на рис. 1.1).

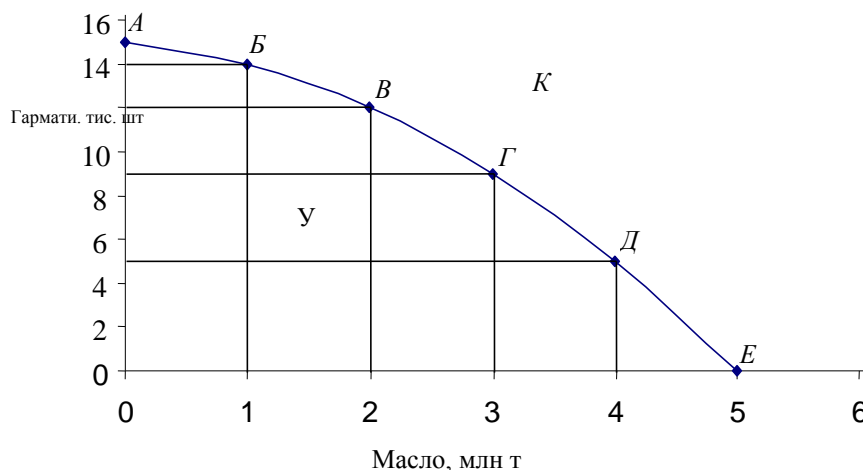

Рисунок 1.1 – Крива виробничих можливостей (трансформації)

Крива виробничих можливостей показує альтернативні комбінації виробництва двох благ з заданої кількості ресурсів.

Точка У показує, що виробничі потужності завантажені не цілком. Точка К є недосяжною при існуючій кількості ресурсів, але її можна досягти двома основними способами: екстенсивним (зростання випуску в результаті збільшення кількості ресурсів); інтенсивним (зростання випуску в результаті більш ефективного використання наявних ресурсів за рахунок використання нових технологій, міжнародного поділу праці).

Проблема вибору по-різному вирішується в різних економічних системах.

1.2 Економічна система суспільства. Відносини власності та їх трансформація

Економічна система - сукупність економічних одиниць і зв'язків між ними, що характеризується цілісністю і цілеспрямованістю функціонування.

Економічна одиниця - неподільне господарське освіту, грає самостійну роль в економічних процесах і має відповідні інтереси, цілі і функції (держава, підприємства, фізичні і юридичні особи та ін.).

В основу найбільш поширеної класифікації економічних систем покладено два критерії: домінуючі відносини власності на засоби виробництва і спосіб координації господарської діяльності. Відповідно до них виділяють такі **типи економічних систем**:

1) *традиційна*: переважно характерна для країн, які з позиції технократичної цивілізації визначаються як нерозвинені

(хоча і розвиненим країнам можуть бути притаманні елементи традиційної економіки); ґрунтується на звичаях, традиціях, національних, культурних коренях; використовуються різні форми і види власності (громадська - в нерозвинених країнах);

2) *командно-адміністративна* (існувала в СРСР): монополія державної власності, одержавлення майже всіх матеріальних ресурсів; економічна влада централізована на основі директив і планів; управління здійснюється зверху-вниз; централізоване регулювання виготовленого національного продукту, встановлення цін, основних народногосподарських пропорцій; загальний інтерес домінує над особистим;

3) *ринкова* (чистий капіталізм): переважає приватна власність, існує свобода вибору і підприємництва, конкуренція; особистий інтерес переважає над загальним; ціноутворення на основі взаємодії попиту і пропозиції; роль держави в економіці обмежена, переважно використовуються непрямі методи регулювання;

4) *змішана*: характерна для більшості розвинених країн, являє собою симбіоз кількох економічних систем, найчастіше командно-адміністративної і ринкової, заснована на різних формах власності. У змішаній економіці відбувається нейтралізація недоліків однієї економічної системи перевагами іншої;

5) *перехідна*: є перехід від однієї економічної системи до іншої; її відмінні риси - боротьба елементів відмирає і зароджується економіки; нестійкість, підвищена роль держави.

При переході від однієї економічної системи до іншої відбувається і трансформація форм власності.

Власність - система об'єктивних економічних відносин з приводу привласнення матеріальних та інших благ і послуг.

Суб'єктами власності можуть бути фізичні, юридичні особи, держава.

Об'єктами власності можуть виступати нерухомість, підприємства, ресурси, товари, технології і т.д.

Структуру відносин власності складають відносини користування, розпорядження, володіння, відчуження та привласнення.

У відносинах власності виділяють два аспекти:

1) економічний - розкривається в самому визначенні власності;

2) юридичний, згідно з яким власність представляє собою юридично закріплені права на користування, розпорядження і володіння.

Власність нерозривно пов'язана з управлінням і економічну владу. Існує кілька варіантів співвідношення суб'єкта власності і суб'єкта управління:

- повний їх збіг;
- часткове делегування частини повноважень власником керуючому;
- повне відділення суб'єкта власності і суб'єкта управління.

Розрізняють такі **форми власності**:

1) приватна: передбачає невеликі розміри підприємства, незначну величину прибутку, одноосібне присвоєння результатів праці, покладання ризику діяльності на самого власника, який несе відповідальність перед кредиторами всім своїм майном. Приватна власність зосереджена в наступних сферах: надання індивідуальних послуг, виробництво невеликих партій виробів, інтелектуальна діяльність і ін. Основні види приватної власності - індивідуально-трудова і приватна власність з найманою працею;

2) державна: зосереджена в галузях, де не виправдано і малоприбутково додаток індивідуального капіталу, а також вимагають великого початкового капіталу; в сферах з пролонгованим ефектом - фундаментальні науки, технологія; в забезпеченні відтворення робочої сили - охорона здоров'я, культура, освіта. Розмір державного сектора залежить від наступних факторів: соціально-економічна доцільність, місце країни в системі міжнародних економічних відносин, конкурентоспроможність економіки, традиції;

3) похідні форми: колективна, акціонерна, змішана тощо.

Відносини власності зазнають змін на різних етапах розвитку суспільства. Для країн, які здійснювали перехід від командно-адміністративної до ринкової системи, були характерні процеси роздержавлення і приватизації.

Роздержавлення в широкому сенсі - розширення самостійності підприємств і організацій, відхід держави від оперативного господарського керівництва первинними господарськими ланками; зміна форм і методів господарювання.

Роздержавлення у вузькому сенсі - перетворення державної власності в інші форми, супроводжуване обов'язковою зміною власника.

Приватизація - форма роздержавлення, перетворення державної власності в приватну.

Приклад: в процесі роздержавлення в Україні однією з основних проблем була недооцінка вартості об'єктів власності внаслідок інфляції, яка в 1993-1994 рр. становила 10256%, тому вартість, визначена раніше, з часом знецінювалася.

Цілі роздержавлення: підвищення ефективності роботи підприємств; посилення конкуренції; демонополізація економіки; створення класу ефективних власників; поповнення держ. і місцевих бюджетів.

Форми роздержавлення: оренда; акціонування; реприватизація; стихійна приватизація; активна приватизація; безкоштовна передача неефективних підприємств; безкоштовна масова приватизація.

ТЕМА 2 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ

2.1 Попит, пропозиція, їх взаємозв'язок

Основними елементами ринку є попит і пропозиція.

Попит – це кількість товарів і послуг, які споживачі бажають і мають можливість придбати на ринку за певною ціною в конкретний проміжок часу.

Закон попиту: чим більше ціна (P) на певний товар, тим менше величина попиту (Q) на нього за інших рівних умов (рис. 1.2).

Таким чином, причиною зміни величини попиту є зміна ціни даного товару. Крім ціни, існують нецінові детермінанти (фактори), зміна яких призводить до зміщення всієї кривої попиту DD – вгору праворуч при збільшенні попиту (на рис. 2.1 від DD до D_1D_1), і вниз ліворуч при зменшенні попиту (на рис. 2.1 від DD до D_2D_2).

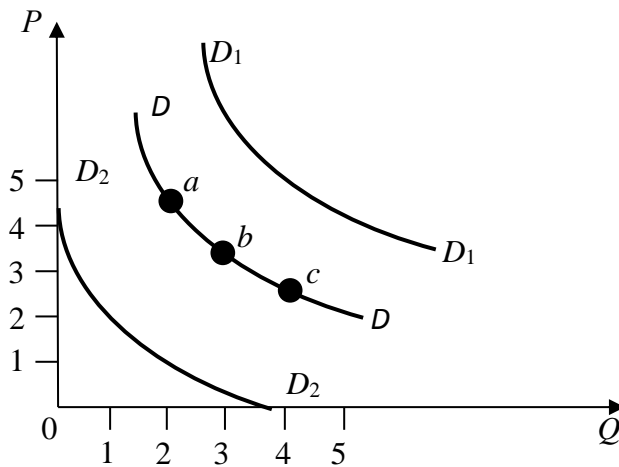

Рисунок 1.2 – Крива попиту

Основні нецінові детермінанти попиту:

- 1) уподобання споживачів;
- 2) рівень доходів споживачів;
- 3) ціни на взаємозамінюючі товари;
- 4) ціни на взаємодоповнюючі товари;
- 4) кількість споживачів на ринку;
- 5) очікування споживачів.

Наприклад, якщо послуги таксі подорожчають, зросте попит на послуги альтернативного міського транспорту, за інших рівних умов.

Пропозиція – кількість товарів, які продавці готові запропонувати до продажу на ринку за певною ціною в конкретний проміжок часу.

Закон пропозиції: чим більше ціна (P) на певний товар, тим більше величина пропозиції (Q) за інших рівних умов (рис. 1.3).

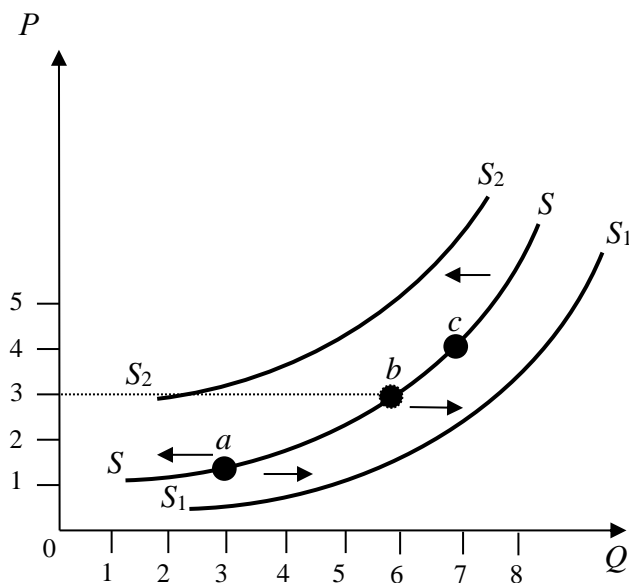

Рисунок 1.3 – Крива пропозиції

Крім ціни, існують нецінові детермінанти (фактори), зміна яких призводить до зміщення всієї кривої пропозиції SS – до S_1S_1 при збільшенні пропозиції, й до S_2S_2 при зменшенні пропозиції.

Основні нецінові детермінанти пропозиції:

- 1) ціни на ресурси;
- 2) технологія виробництва;
- 3) податки (дотації) підприємствам;
- 4) очікування підприємств;
- 5) кількість підприємств.

Наприклад, якщо уряд країни впровадить податкові канікули для приватних підприємств, їх пропозиція зросте, за інших рівних умов.

Ринкова рівновага – встановлення на ринку в результаті взаємодії виробників і покупців таких цін на товари та послуги, які не створюють ні залишка ні дефіциту товарів.

Іншими словами, ринкова рівновага – стан ринку, при якому досягається збіг інтересів споживачів і продавців товару (рис. 1.4).

Крива попиту DD перетинається з кривою пропозиції SS у точці E , яка вказує рівноважну ринкову ціну (P_E) і рівноважну кількість товару (Q_E).

При ціні вище рівноважної на ринку спостерігається надлишок товарів, при ціні нижче рівноважної – їх дефіцит.

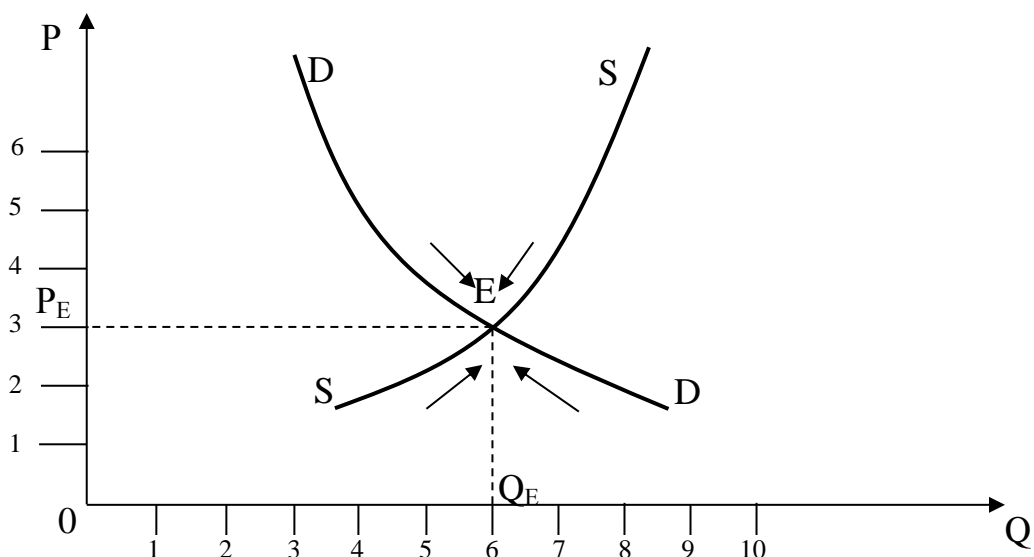

Рисунок 1.4 - Ринкова рівновага

2.2 Еластичність попиту і пропозиції

Еластичність попиту - ступінь реакції величини попиту на зміну будь-якого фактору.

Розрізняють еластичність попиту за ціною, за доходом, перехресну еластичність. Оскільки основним фактором, що впливає на попит, є ціна, розглянемо більш детально цінову еластичність попиту.

Коефіцієнт еластичності попиту за ціною розраховується за формулою:

$$E_d = \frac{\Delta Q}{Q_0} : \frac{\Delta P}{P_0}, \quad (1.1)$$

де ΔQ – зміна величини попиту;

Q_0 – початкова величина попиту;

ΔP – зміна ціни;

P_0 – початкова ціна.

У практиці розрахунків використовується абсолютне значення E_d , абстраговане від від'ємного знака.

Якщо $|E_d| > 1$, то попит буде еластичним; $|E_d| < 1$ – попит нееластичний, $|E_d| = 0$ – попит абсолютно нееластичний; $|E_d| = \infty$ – попит абсолютно еластичний.

Фактори цінової еластичності попиту:

- кількість товарів – замінників;
- частка витрат на придбання товару в бюджеті споживача;
- ступінь необхідності товару;
- час.

Еластичність пропозиції – ступінь чутливості величини пропозиції до зміни ціни на товар.

Коефіцієнт еластичності пропозиції за ціною розраховується за формулою:

$$E_s = \frac{\Delta Q}{Q_0} : \frac{\Delta P}{P_0}, \quad (1.2)$$

де ΔQ – зміна величини пропозиції;

Q_0 – початкова величина пропозиції;

ΔP – зміна ціни;

P_0 – початкова ціна.

Для оцінки ступеня еластичності пропозиції значення E_s беруть за модулем, як і в випадку E_d . Висновки роблять аналогічним чином.

Фактори цінової еластичності пропозиції:

- особливості виробничого процесу;
- час;
- здібності до довготривалого збереження.

2.3 Сутність та форми конкуренції в ринковій економіці. Оцінка монополізації ринку

Сучасний період в Україні характеризується розвитком ринкових відносин, стрижнем яких є конкуренція.

Конкуренція - суперництво ринкових суб'єктів, які характеризуються взаємною обмеженістю в досягненні поставлених цілей, і використовують при цьому доступні методи боротьби.

Існує п'ять сил конкуренції, тобто суб'єктів, що формують конкурентне середовище:

- існуючі конкуренти;
- потенційні конкуренти;
- споживачі;
- постачальники ресурсів;
- виробники товарів-замінників.

Традиційно ринки за ступенем конкуренції класифікують таким чином: ринок досконалої конкуренції, монополістична конкуренція, олігополія, абсолютна монополія.

Ринок досконалої конкуренції характеризується великою кількістю незалежно діючих продавців, які пропонують стандартизовану продукцію. Кожен виробник пропонує незначну частину загального обсягу продукції цього виду і тому не може істотно впливати на загальний рівень цін, а може тільки пристосовуватися до нього. Бар'єри входу і виходу з ринку відсутні.

Монополістична конкуренція характеризується відносно великою кількістю фірм, які пропонують різноманітну (диференційовану) продукцію; монополізмом у виробництві свого різновиду продукту даного типу; досить вільним вступом нових фірм в галузь, але з обов'язковою розробкою товару, що буде відрізнятися за своїми характеристиками від інших (додаткові функції, тара, упаковка, обслуговування клієнтів тощо). Кожна фірма здійснює контроль над ціною власного різновиду товару в своєму сегменті ринку, але не призначає їх занадто високими, щоб покупці не віддали перевагу товару-заміннику. Підприємці використовують переважно методи нецінової конкуренції.

Олігополія може характеризуватися як диференційованою, так і стандартизованою продукцією, наявністю декількох фірм, на кожен з яких припадає настільки велика частка виробництва продукції, що, приймаючи будь-які економічні рішення, їм потрібно враховувати можливу реакцію партнерів по ринку. Вступ нових фірм на ринок може бути обмежений такими бар'єрами, як економія на витратах, захоплення найважливіших ринків сировини, закупка патентів і ліцензій, недобросовісна конкуренція. Підприємці використовують переважно методи нецінової конкуренції, особливо у випадку диференційованої продукції, до активної цінової конкуренції вдаються тільки у крайньому випадку, бо це виправдано тільки для лідерів ринку з явними конкурентними перевагами.

Абсолютна (чиста) монополія - одна фірма є єдиним виробником продукту, що не має близьких замінників. Це дає можливість монополісту диктувати ціну і блокувати вступ в ринок можливих конкурентів, використовуючи такі ж способи, як і в випадку олігополії.

Різновидом абсолютної монополії є *природна монополія*, яка виникає в тому випадку, якщо конкуренція в виробництві даного товару неможлива технічно.

Приклад: Публічне акціонерне товариство «Українська залізниця» є природним монополістом на ринку послуг користування залізничними коліями в Україні.

Діяльність монополій контролюється державою. В Україні контроль за узгодженими діями конкурентів і зловживаннями монополій здійснюється Антимонопольним комітетом України.

Для оцінки стану монополізації ринку в світовому досвіді найчастіше використовуються наступні показники.

Коефіцієнт концентрації представляє собою сумарну частку підприємств, що реалізують найбільші обсяги продукції у загальному обсязі виробництва на ринку:

$$CR_m = \frac{\sum_{j=1}^m Q_j}{Q}, \quad (1.3)$$

де Q_j – обсяг реалізації продукції j -того підприємства;

Q – загальний обсяг реалізації продукції на досліджуваному ринку;

m – кількість провідних підприємств.

Чим більше значення коефіцієнта концентрації, тим більше монополізованим є ринок.

Індекс Херфіндаля-Хіршмана представляє собою суму квадратів ринкових часток підприємств:

$$I_{HH} = \sum_{i=1}^n x_i^2, \quad (1.4)$$

де x_i – частка i -того підприємства в загальному обсязі реалізації продукції на досліджуваному ринку, у %;
 n – кількість підприємств на ринку.

В разі чистої монополії $I_{HH} = 10000$. Якщо на ринку 100 фірм з рівномірними обсягами реалізації продукції, то $I_{HH} = 100$. Якщо індекс більше 1800 - ринок вважається високо монополізованим.

Індекс монопольної влади, запропонований А. Лернером:

$$L = \frac{P - MC}{P} = -\frac{1}{E_d}, \quad (1.5)$$

де P – ціна на товар підприємства;

MC – граничні витрати;

E_d – коефіцієнт цінової еластичності попиту на товар підприємства.

В умовах досконалої конкуренції $L = 0$. Якщо $L > 0$, то ринок характеризується монополізацією, й чим більше значення цього показника, тим більшою монопольною владою володіє підприємство, а значить і більшою незалежністю в ухваленні рішення, зокрема і про встановлення ціни на товар. Отже, даний підхід ґрунтується на високому прибутку як ознаці монопольної влади.

ТЕМА 3 ВИРОБНИЦТВО: СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ У ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА. ПІДПРИЄМСТВО ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

3.1 Підприємство і теорія виробництва

Підприємство і фірма поняття не тотожні.

Підприємство являє собою самостійний суб'єкт господарювання, що систематично здійснює виробничу, науково-дослідницьку, торгову або інші види господарської діяльності в будь-якому секторі національної економіки.

Фірма може об'єднувати кілька підприємств під одним торговим ім'ям.

Під **виробництвом** розуміється діяльність по використанню факторів виробництва з метою створення благ, що задовольняють потреби людей.

Якщо обсяг ресурсів відомий, то максимізується випуск, якщо відомий бажаний обсяг випуску, то мінімізуються ресурси.

Для організації виробничого процесу необхідні фактори виробництва повинні бути присутніми в певній кількості.

Для аналізу і прогнозування обсягу виробництва використовується **виробнича функція Кобба–Дугласа**:

$$Q = k \cdot K^{\alpha} L^{\beta} \cdot M^{\gamma}, \quad (1.6)$$

де Q – максимальний обсяг продукту при заданих факторах виробництва;

K, L, M – відповідно витрати капіталу, праці, матеріалів;

k – коефіцієнт пропорційності (або масштабності);

α, β, γ – коефіцієнти еластичності обсягу виробництва відповідно за капіталом, працею і матеріалами (коефіцієнт приросту Q , що припадає на 1% приросту відповідного фактора).

Припустимо, що праця є змінним фактором, а решта постійні. Для того, щоб відобразити вплив змінного фактора на виробництво, вводяться поняття сукупного, середнього та граничного продукту.

Загальний продукт (TP) – це загальна кількість виробленого продукту.

Середній продукт (AP) – це відношення загального продукту до кількості використаного у виробництві змінного фактора:

$$AP = \frac{TP}{L} \quad (1.7)$$

Граничний продукт (MP) – це приріст випуску продукції при використанні додаткової одиниці змінного ресурсу:

$$MP = \frac{\Delta TP}{\Delta L} \quad (1.8)$$

Закон спадної граничної продуктивності (віддачі): послідовне приєднання ресурсів змінного характеру до фіксованої кількості інших, починаючи з певного моменту, дає спадаючий граничний продукт.

Даний закон характерний для короткострокового періоду, коли хоча б один з факторів виробництва залишається незмінним.

Таким чином, таке поєднання чинників виробництва, яке дає максимальний загальний продукт, є оптимальним.

3.2 Витрати, дохід, прибуток: економічний зміст і взаємозв'язок

Всі ресурси мають обмежений характер. Будь-який з них може бути використаний для виробництва різних продуктів. Тому будь-які витрати на виробництво будь-якого товару носять альтернативний характер.

Витрати - це сума коштів, витрачених на виробництво продукції.

Зовнішні (явні) витрати - це витрати підприємства на придбання ресурсів у зовнішніх постачальників. **Внутрішні (неявні) витрати** - вартість факторів виробництва, що знаходяться у власності власника підприємства.

Існує два підходи до визначення витрат: бухгалтерський і економічний. Бухгалтерський підхід до визначення витрат розглядає тільки зовнішні (явні) витрати. При визначенні економічних витрат, крім бухгалтерських, беруться і внутрішні (неявні) витрати.

Головною метою діяльності будь-якого підприємства є отримання максимального прибутку при мінімумі витрат. В економічній теорії розділяють поняття прибутку і доходу.

Загальний дохід (TR) - це виручка від продажу продукту:

$$TR = P \cdot Q, \quad (1.9)$$

де P - ціна одиниці продукції; Q - кількість проданих одиниць продукції.

Середній дохід (AR) - це дохід на одиницю проданої продукції:

$$AR = TR/Q \quad (1.10)$$

Граничний дохід (MR) - це приріст загального доходу при продажу додаткової одиниці продукції:

$$MR = \Delta TR / \Delta Q \quad (1.11)$$

Прибуток - це різниця між загальним доходом і витратами. Розрізняють нормальний прибуток, бухгалтерський та економічний.

Нормальний прибуток - плата, яку повинна робити фірма, щоб придбати і утримати (в рамках даного підприємства) підприємця, є елементом витрат.

Бухгалтерський прибуток - це різниця між доходами фірми і бухгалтерськими (зовнішніми) витратами.

Економічний прибуток - це різниця між доходами фірми і економічними витратами.

На практиці використовується і бухгалтерський, і економічний підхід.

Наприклад: бухгалтерський підхід використовується для поточної господарської діяльності, ведення бухгалтерської звітності, а економічний підхід - у виборі альтернативних варіантів бізнесу.

3.3 Витрати в короткостроковому і довгостроковому періоді

Короткостроковий період - це період, протягом якого підприємство може змінити обсяг виробництва шляхом зміни кількості ресурсів змінного характеру.

У короткостроковому періоді виділяють загальні, постійні, змінні, середні і граничні витрати (рис. 1.5).

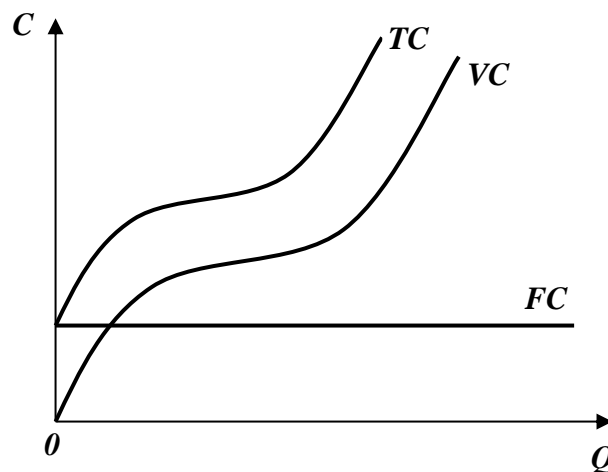

Рисунок 1.5 - Загальні, постійні, змінні витрати

Постійні витрати (FC) - це витрати, що не залежать від обсягу виробництва продукції (орендна плата, витрати на рекламу, сплата проценту за кредит, оплата праці управлінського персоналу).

Змінні витрати (VC) - це витрати, величина яких змінюється при зміні обсягу виробництва (витрати на сировину, матеріали, паливо, оплату робочої сили).

Загальні витрати (TC) - це сума постійних і змінних витрат фірми:

$$TC = FC + VC \quad (1.12)$$

Середні витрати - витрати в розрахунку на одиницю продукції.

Середні постійні витрати (AFC) розраховують за формулою:

$$AFC = FC / Q \quad (1.13)$$

Середні змінні витрати (AVC) розраховують за формулою:

$$AVC = VC / Q \quad (1.14)$$

Середні загальні витрати (ATC) розраховують за формулою:

$$ATC = TC / Q = (FC + VC) / Q = AFC + AVC \quad (1.15)$$

Граничні витрати - це витрати на виробництво додаткової одиниці продукції:

$$MC = \Delta TC / \Delta Q \quad (1.16)$$

На графіку (рис. 1.6) криві ATC і AVC мають U-подібну форму, що пояснюється законом спадної віддачі. Крива MC перетинає криву AVC і ATC в точці їх мінімального значення. Виробництво додаткової одиниці продукції зменшує середні витрати поки $MC < AVC$ (ATC). Коли $MC > AVC$ (ATC) - виробництво додаткової одиниці продукції збільшує середні витрати.

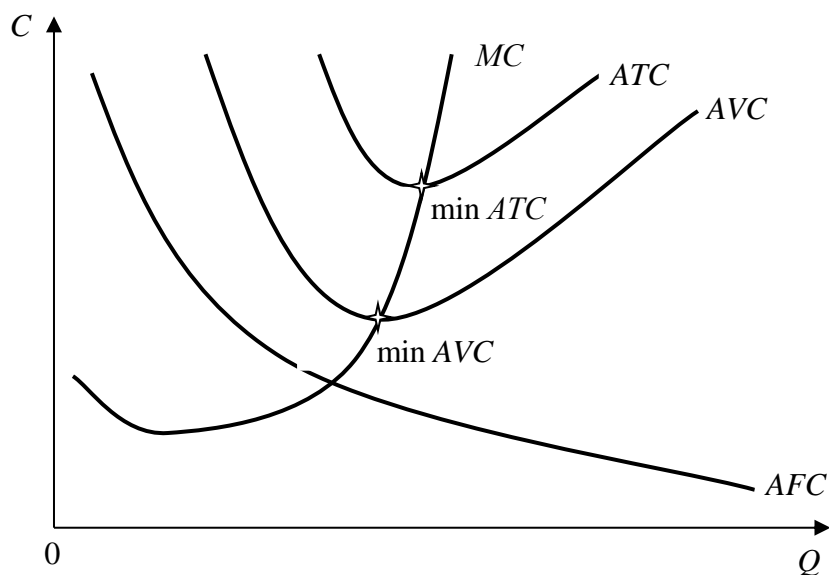

Рисунок 1.6 – Криві середніх і граничних витрат

Довгостроковий період - це період, протягом якого підприємство може змінити обсяг виробництва шляхом зміни кількості всіх ресурсів, включаючи технологію.

У довгостроковому періоді фірма може змінити масштаби своїх виробничих потужностей, розширити виробничі площі, залучити додаткові позикові кошти, перейти до більш прогресивних технологій і методів виробництва. Всі витрати в довгостроковому періоді є змінними.

На рис. 1.7 крива середніх загальних витрат в довгостроковому періоді ($LATC$) складається з кривих середніх загальних витрат короткострокового періоду. Кожна фірма в той чи інший момент має певний масштаб виробництва, на графіку відповідний одній з кривих ATC . Таких кривих існує стільки, скільки варіантів можливих масштабів виробництва (розмірів підприємства).

Виділяють три ділянки на кривій $LATC$:

1) *позитивний ефект масштабу*: характеризується зниженням середніх загальних витрат при зростанні обсягів виробництва; пояснюється посиленням спеціалізації працівників і керівників, застосуванням нових технологій, розвитком вторинних виробництв;

2) *постійна віддача від зростання масштабів виробництва*: характеризується постійною величиною ATC при збільшенні обсягів виробництва;

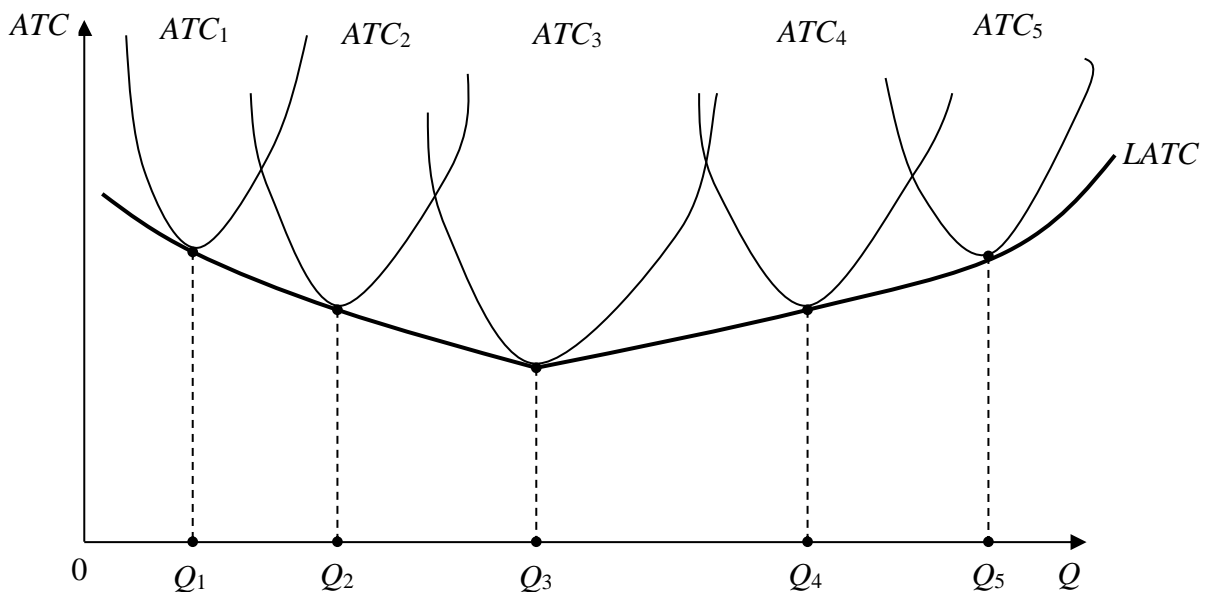

Рисунок 1.7 – Криві короткострокових і довгострокових середніх витрат

3) *негативний ефект масштабу*: характеризується збільшенням середніх загальних витрат при зростанні обсягів виробництва; пояснюється складністю управління великомасштабним виробництвом.

Оптимальним масштабом вважається той, при якому досягається мінімум витрат.

ТЕМА 4 МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ. МОДЕЛЬ АД-AS

4.1 Система національних рахунків та основні макроекономічні показники

Система національного рахівництва є міжнародний стандарт оцінки основних економічних показників країни, які характеризують виробництво, розподіл, перерозподіл і використання кінцевого продукту і національного доходу.

Найважливіші показники СНР: валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, чистий внутрішній продукт, національний дохід, особисті доходи громадян і наявні доходи.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) являє собою сукупну вартість кінцевої продукції та послуг, вироблених протягом року підприємствами, розташованими на території даної країни, незалежно від їх національної приналежності.

Приклад: ВВП України в 2016 р. за методологією СНР склав 2 385 367 млн грн.

Валовий національний продукт (ВНП) являє собою сукупну вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених за рік національними підприємствами як в країні, так і за її межами.

У світовій практиці використовуються два методи вимірювання ВВП.

Метод розрахунку ВВП за витратами. ВВП представлений як сума витрат усіх економічних суб'єктів на придбання кінцевих товарів і послуг.

$$\text{ВНП} = C + I + G + X_n \quad (1.17)$$

C - споживчі витрати населення;

I - валові приватні внутрішні інвестиції;

G - державні закупівлі товарів і послуг;

X_n - чистий експорт, який представляє різницю між експортом і імпортом.

Всі ці витрати показують ринкову вартість річного виробництва.

Метод розрахунку ВВП за доходами. ВВП, з іншого боку, становить суму доходів власників факторів виробництва, чий ресурси були задіяні у виготовленні товарів та послуг в країні (зарплата, відсоток, рента, доходи індивідуальних власників, прибуток корпорацій), а також включаються непрямі податки на бізнес і амортизація.

На основі ВВП розраховуються інші показники національних рахунків.

Чистий національний продукт (ЧНП) - це ринкова вартість річного обсягу виробництва за вирахуванням спожитого капіталу:

$$\text{ЧНП} = \text{ВВП} - \text{Амортизація} \quad (1.18)$$

Національний дохід (НД) – це чистий зароблений дохід суспільства, дохід власників економічних ресурсів:

$$\text{НД} = \text{ЧНП} - \text{непрямі податки на бізнес} \quad (1.19)$$

Особистий дохід (ОД) являє собою отриманий дохід:

$$\begin{aligned} \text{ОД} = \text{НД} - \text{внески на соціальне страхування} - \\ - \text{податки на прибуток корпорацій} - \text{нерозподілені} \\ \text{прибутки корпорацій} + \text{трансфертні платежі} \end{aligned} \quad (1.20)$$

Дохід, що знаходиться в розпорядженні (ДР) перебуває в особистому розпорядженні членів суспільства:

$$\text{ДР} = \text{ОД} - \text{індивідуальні податки} \quad (1.21)$$

4.2 Модель сукупного попиту. Модель сукупної пропозиції. Макроекономічна рівновага

Сукупний попит - це модель, яка показує, які обсяги кінцевих товарів і послуг, вироблених в економіці за певний період, уряд, підприємства, споживачі й іноземний сектор готові придбати при кожному з можливих рівнів цін:

$$\text{AD} = \text{C} + \text{I} + \text{G} + \text{X}_n, \quad (1.22)$$

Графічно сукупний попит зображено на рис. 1.8 і 1.9. При зміні рівня цін зміщується точка на кривій, при зміні нецінових факторів – відбувається зміщення самої кривої.

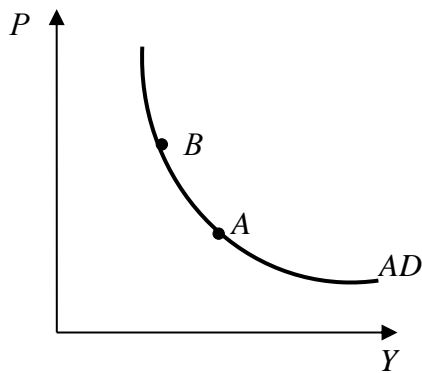

Рисунок 1.8 – Крива сукупного попиту

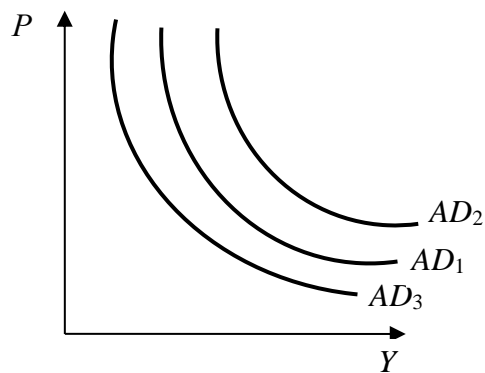

Рисунок 1.9 – Зміни у сукупному попиті

Зворотна залежність сукупного попиту від рівня цін пояснюється дією трьох ефектів:

- *ефектом процентної ставки*: при більш високому рівні цін як підприємцям, так і споживачам потрібна більша кількість грошей на оплату поточних витрат. Таким чином, підвищення рівня цін викликає збільшення попиту на гроші, що в разі незмінної їх пропозиції тягне за собою підвищення ціни користування грошима - процентної ставки. Наступною реакцією підприємців і споживачів на підвищення процентної ставки буде зниження інвестиційних і споживчих витрат і відповідно зменшення сукупного попиту;

- *ефектом багатства* (реальних касових залишків): підвищення рівня цін знижує реальну вартість (купівельну спроможність) фінансових активів з фіксованою грошовою вартістю (наприклад, облігацій). Це знижує рівень добробуту людей і вони стають змушені скорочувати свої витрати, що зменшує сукупний попит;

- *ефектом імпорتنих закупівель*: при підвищенні рівня цін в даній країні в порівнянні з рівнем цін за кордоном товари національного виробництва стають дорожче в порівнянні з аналогічними товарами імпортного виробництва. З цієї причини національні споживачі починають купувати більше імпортних товарів і менше товарів національного виробництва, що веде до збільшення обсягу імпорту. Жителі інших країн, в свою чергу, купують менше товарів виробництва даної країни і збільшують споживання аналогічної продукції місцевого виробництва, що призводить до зменшення експорту. Таким чином, чистий експорт зменшується і сукупний попит скорочується.

Фактори, що впливають на зміну в попиті:

1) зміни в споживчих витратах:

- добробут споживача;
- очікування споживача;
- заборгованість;
- податки;

2) зміни в інвестиційних витратах:

- процентні ставки;
- очікувані прибутки від інвестицій;
- податки з підприємств;
- застосування нових технологій;
- надлишкові потужності;

3) зміни в державних витратах;

- фінансові можливості держави;
- фаза економічного циклу;

4) зміни у витратах на чистий обсяг експорту:

- національний доход у закордонних країнах;
- валютний курс.

Сукупна пропозиція – це модель, що показує яку величину реального обсягу виробництва підприємницький і державний сектори готові виробляти при кожному можливому рівні цін.

Фактори, що впливають на зміну в сукупній пропозиції:

1) зміни цін на ресурси:

- наявність внутрішніх ресурсів;
- ціни на імпортні ресурси;
- панування на ринку постачальників ресурсів;

2) зміна в продуктивності;

3) зміни правових норм:

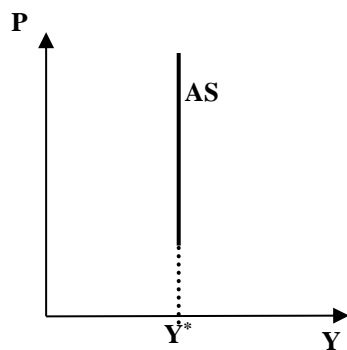
- податки з підприємств;
- державне регулювання.

Графічно сукупну пропозицію зображено на рис. 1.10. При зміні рівня цін зміщується точка на кривій, при зміні нецінових факторів – відбувається зміщення самої кривої.

Макроекономічна рівновага - це стан економіки, коли весь вироблений національний продукт повністю куплений. Графічно це виражається в перетині кривих AS і AD (рис. 1.11).

Крива AS може перетинати криву AD на трьох різних ділянках - "кейнсіанському", "класичному", проміжному. Кожен з цих випадків представляє один з трьох можливих варіантів макроекономічної рівноваги.

а) Крива сукупної

б) Крива совокупної пропозиції в кейнсіанській моделі

в) Сучасний погляд на криву сукупної пропозиції

пропозиції в класичній моделі

Рисунок 1.10 – Криві короткострокових і довгострокових середніх витрат

Якщо рівновага встановлюється на класичному відрізку (AD_3 на рис. 1.11), то умовами її встановлення є повна зайнятість і повне використання виробничих можливостей, наявних в економіці. Якщо будуть спостерігатися будь-які зміни в сукупному попиті (переміщення AD_3 в AD'_3 на рис. 1.11), то це призведе до підвищення цін (від P_3 до P'_3), а обсяги виробництва залишаться незмінними.

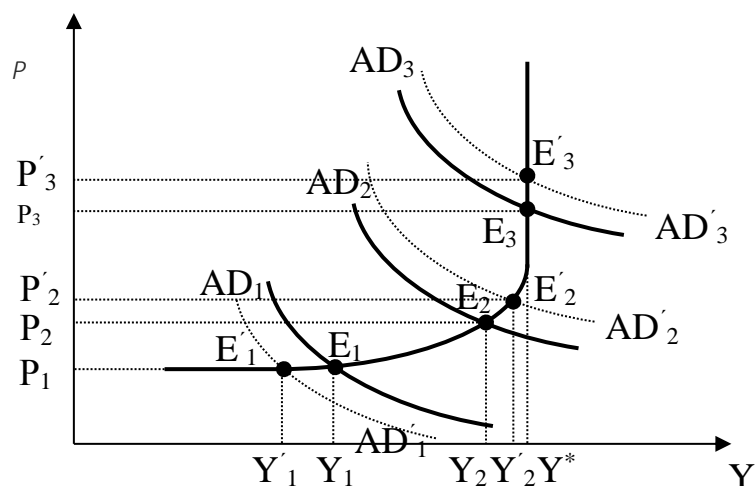

Рисунок 1.11 - Встановлення макроекономічної рівноваги

Якщо рівноважний стан економіки буде відображати точка E_1 (рис. 1.11) на "кейнсіанському" відрізку, то рівновага досягатиметься за умови неповної зайнятості, коли значна частина виробничих фондів буде не використана у виробництві. В цьому випадку при зменшенні (збільшенні) сукупного попиту (переміщення AD_1 в AD'_1 на рис. 1.11) ніяких змін в рівні цін

відбуватися не буде, а обсяг валового національного продукту буде зменшуватися (зростати).

Якщо рівновага встановлюється на проміжному відрізку кривої сукупної пропозиції, то збільшення сукупного попиту приведе до зростання обсягів виробництва. Але в даному випадку це збільшення буде супроводжуватися незначним підвищенням цін.

У сучасній економічній науці робляться спроби синтезу кейнсіанських і класичних поглядів щодо механізмів досягнення макроекономічної рівноваги. Вважається, що кейнсіанська теорія краще описує встановлення макроекономічної рівноваги в короткостроковому періоді, класична - в довгостроковому.

ТЕМА 5 БЕЗРОБІТТЯ ТА ПОЛІТИКА ЗАЙНЯТОСТІ

5.1 Безробіття: сутність, вимірювання, класифікація

Безробіття – соціально-економічне явище, при якому частина економічно активного населення не має можливості використати свої здібності до праці.

Безробітними вважаються ті особи, які не мають роботи, але активно шукають її і можуть приступити до неї негайно.

Люди, що мають роботу, а також зайняті неповний робочий день або тиждень, відносяться до категорії **зайнятих**.

Сукупність зайнятих і безробітних утворюють **робочу силу** (економічно активне населення).

Приклад: у 2016 р. в Україні зайняте населення склало 16 276,9 тис. осіб, безробітне – 1678, 2 тис. осіб, а отже економічно активне населення становило 17 955,1 тис. осіб.

Особами, що вибули зі складу робочої сили, вважаються люди працездатного віку, які не мають роботу і активно її не шукають: учні, пенсіонери, бездомні, домогосподарки, а також особи, що знаходяться у виправних установах і психіатричних лікарнях.

Рівень безробіття - це відсоток чисельності робочої сили, що не зайнята в певний момент часу.

$$\text{рівень безробіття} = \frac{\text{кількість безробітних}}{\text{робоча сила}} \times 100\% \quad (1.23)$$

Рівень зайнятості - це відсоток чисельності робочої сили, що має роботу в певний момент часу.

$$\text{рівень зайнятості} = \frac{\text{кількість зайнятих}}{\text{робоча сила}} \times 100\% \quad (1.24)$$

Виділяють такі основні типи безробіття.

Фрикційне безробіття пов'язане з пошуками чи очікуваннями роботи, що відповідає кваліфікації безробітних, їхнім смакам щодо роботи. Фрикційне безробіття обумовлене наступними причинами:

а) динамізмом ринку праці: постійно відбуваються звільнення та працевлаштування через банкрутства, створення нових підприємств і робочих місць, пошуків нової роботи, виходу зі складу робочої сили, її поповнення, звільнень у зв'язку з конкуренцією на ринку праці;

2) відсутністю доступної та вичерпної інформації на ринку праці;

3) потреба певного часу для того, щоб безробітні та роботодавці, які мають вакансії, знайшли один одного.

Різновидом фрикційного безробіття є сезонне безробіття, яке виникає тоді, коли причини кліматичного характеру призводять до тимчасових коливань на ринку праці, які повторюються. Сезонні коливання характерні для таких сфер, як аграрний сектор, будівництво, рекреаційні галузі тощо.

З причин виникнення фрикційного безробіття впливають напрямки державної політики щодо його зниження: обмеження деяких небажаних причин переміщення робочої сили, удосконалення як самої інформації про стан ринку праці, так і шляхів її оперативного поширення як на державному рівні (за допомогою діяльності Центрів зайнятості), так і на місцевому (наприклад, ярмарка робочих місць, що організовується в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут»).

Структурне безробіття є наслідком змін в структурі споживчого попиту і в технологіях, які, в свою чергу, змінюють структуру загального попиту на робочу силу. Дане безробіття виникає тому, що робоча сила повільно реагує на зазначені зміни і її структура повністю не відповідає новій професійній та регіональній структурі робочих місць. Нині однією із найва-

жливіших причин структурного безробіття являються географічні зміни в розміщенні підрозділів транснаціональних корпорацій.

Для зменшення структурного безробіття держава може організовувати допомогу в підвищенні кваліфікації та перекваліфікації працівників.

Циклічне безробіття (безробіття недостатнього попиту, або кейнсіанське безробіття) виникає внаслідок того, що сукупний попит в економіці не може створити достатньої кількості робочих місць. Циклічне безробіття тісно пов'язана з циклічністю розвитку економіки: в фазі підйому рівень безробіття знижується, в фазі депресії - зростає. Разом з тим безробіття недостатнього попиту може виникнути також унаслідок хронічного економічного застою.

З причин виникнення циклічного безробіття виходять й необхідні державні заходи щодо його подолання, спрямовані на підвищення сукупного попиту, зокрема, будівництво доріг, розвиток міського господарства, залучення інвестицій.

Повна зайнятість не означає абсолютної відсутності безробіття. Економісти розглядають фрикційне та структурне безробіття як абсолютно неминуче, бо воно зумовлене такими явищами, що характерні для здорової ринкової економіки – конкуренція на ринку праці, структурні зміни в економіці внаслідок науково-технічного прогресу тощо. Отже, «повна зайнятість» не означає стопроцентну зайнятість робочої сили. Рівень безробіття за умов повної зайнятості дорівнює сумі рівнів фрикційного та структурного безробіття і називається **природним рівнем безробіття**, який відповідає потенційному ВВП.

5.2 Наслідки безробіття та політика зайнятості

Взаємозв'язок рівня безробіття і ВВП відкрив Артур Оукен.

Закон Оукена: перевищення фактичного рівня безробіття над її природним рівнем на 1% призводить до відставання фактичного ВВП від потенційного на 2,5%:

$$\frac{Y^* - Y}{Y^*} = \gamma(U - U^*), \quad (1.25)$$

де Y – фактичний обсяг виробництва;

Y^* – потенційний ВВП;

U – фактичний рівень безробіття;

U^* – природний рівень безробіття;

$(U - U^*)$ – циклічне безробіття;

γ – коефіцієнт чутливості ВВП до динаміки циклічного безробіття (найчастіше приймає значення в межах від 2 до 2,5%).

Політика зайнятості населення являє собою систему регуляторних заходів і дій соціально-економічного, адміністративно-організаційного та правового характеру, які здійснюються державними і соціальними інститутами та спрямовані на забезпечення оптимального функціонування й розвитку сфери соціально-трудових відносин з метою забезпечення повної зайнятості.

На загальнонаціональному рівні держава для прямого та опосередкованого впливу на фактори зайнятості населення використовує такі соціально-економічні регуляторні інструменти, як кредити, субсидії, пільги та дотації підприємцям, регулювання рівня й ставок прибуткового податку. За допомогою адміністративно-організаційних важелів вона регулює кількісні співвідношення між попитом і пропозицією робочої сили шляхом встановлення квот на працевлаштування, при укладанні контрактів з підприємцями; вибіркового оподаткування; зменшення або збільшення пенсійного віку; регулювання тривалості робочого часу; впливу на міграцію робочої сили, її територіальну, галузеву та професійно-кваліфікаційну мобільність. А законодавчими актами регламентуються такі складові розширеного відтворення робочої сили як її формування та використання.

На регіональному рівні вирішується більшість завдань державної політики зайнятості населення. Регіональні органи державного управління впливають на збалансованість регіональних ринків праці та умови відтворення робочої сили.

Соціальний захист на ринку праці в Україні виявляється в наступних державних гарантіях: реалізація прав громадян на працю і на допомогу по безробіттю; оплата праці на рівні встановленої мінімальної заробітної платні; надання державної допомоги малозабезпеченим і багатодітним сім'ям; пенсійне забезпечення; підтримка життєвого рівня населення шляхом перегляду мінімальних розмірів основних соціальних гарантій відповідно до зміни індексів цін на товари споживання і послуги. Велике сприяння по адаптації робочої сили до змін в кон'юктурі ринку надає державна система навчання і перекваліфікації робочої сили.

Важливе місце в регулюванні соціальних процесів на ринку праці належить такому інституту інфраструктури, як **біржа праці**. Функція біржі праці – це здійснення посередництва між працівниками (що представляють пропозицію на ринку праці) і фірмами (що пред'являють попит на ринку праці) при здійсненні операції купівлі-продажу робочої сили, а також реєстрація безробітних. В даний час в Україні ці функції виконує державна служба зайнятості, яка діє на різних рівнях.

Головними завданнями державної служби зайнятості на сучасному етапі є:

- розвиток активних програм сприяння зайнятості населення;
- підвищення конкурентоспроможності безробітних на ринку праці;
- адресна допомога у працевлаштуванні соціально незахищених категорій населення;
- запровадження нових партнерських відносин з роботодавцями, стимулювання їх до створення нових робочих місць.

ТЕМА 6 СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

6.1 Світове господарство: сутність, тенденції розвитку

Світове господарство – це сукупність національних господарств, що знаходиться в постійній динаміці й характеризується складним взаємовпливом, підкорюється об'єктивним законам ринкової економіки, в результаті чого формується вкрай суперечлива, але разом з тим цілісна світова економічна система.

Основою світового господарства є міжнародний поділ праці, який передбачає процес відокремлення на міжнародному рівні різних видів трудової діяльності, які взаємодіють і взаємодоповнюють один одного, складаючи об'єктивну основу для міжнародного економічного співробітництва.

Основні риси сучасного етапу розвитку світового господарства:

- розвиток міжнародного руху факторів виробництва;

- розвиток міжнародних форм виробництва на підприємствах, що розташовані в різних країнах, в першу чергу, в рамках ТНК (транснаціональних корпорацій);
- спрямованість економічної політики держав на підтримку міжнародного економічного співробітництва;
- виникнення економіки відкритого типу.

Основні тенденції розвитку сучасного світового господарства:

- інтернаціоналізація господарського життя;
- економічна інтеграція;
- глобалізація міжнародних економічних відносин.

Інтернаціоналізація – об’єктивний процес, заснований на міжнародному поділі праці, проявляється в міжнародному обміні товарами, факторами виробництва, розвитку підприємств з іноземним капіталом. Інтернаціоналізація призводить до більш тісної взаємодії країн в різних напрямках економічного співробітництва.

Інтернаціоналізація є передумовою інтеграції. **Економічна інтеграція** – процес економічної взаємодії країн, що приводить до зближення їх господарських механізмів. Інтеграція відкриває нові можливості для економічного розвитку країн.

Глобалізація – процес посилення взаємозв’язків та взаємозалежностей в сучасному світі. Глобалізація проявляється в інтенсифікації потоків капіталу, розвитку транснаціональних корпорацій (ТНК), збільшенні об’ємів світової торгівлі тощо.

6.2 Міжнародні економічні відносини

Міжнародні економічні відносини виступають підсистемою світового господарства.

Міжнародні економічні відносини – це система економічних зв’язків між національними економіками окремих країн, відповідними суб’єктами господарювання.

Основними формами МЄВ є: міжнародна торгівля товарами та послугами, міжнародний рух капіталу, міжнародна міграція робочої сили, міжнародна передача технології, міжнародні валютно-фінансові відносини.

Головними суб’єктами МЄВ в сучасних умовах виступають: національні господарства; регіональні інтеграційні угруповання країн (ЄС, НАФТА та інші); транснаціональні корпорації (ТНК), міжнародні організації (ООН, МВФ та інші), фізичні або

юридичні особи, які беруть участь у здійсненні міжнародних господарських контрактів, угод та договорів.

Об'єктами МЕВ є товари, послуги, капітал, робоча сила, технології, фінансові інструменти, валюта.

Розвиток МЕВ залежить від безлічі факторів: природних, географічних, виробничих, технологічних, наукових, інформаційних, соціальних, політичних, правових тощо.

Однією з основних форм міжнародних економічних відносин є **міжнародна торгівля**, що представляє собою переміщення товарів і послуг між усіма країнами світу і базується на міжнародному поділі праці і спеціалізації. Міжнародна торгівля є засобом, за допомогою якого країни можуть розвивати спеціалізацію, підвищувати продуктивність своїх ресурсів і, отже, збільшувати загальний обсяг виробництва.

Міжнародна торгівля складається з двох зустрічних потоків – експорту й імпорту і характеризується торговим сальдо і торговим оборотом.

Експорт – продаж товару, що передбачає його вивіз за кордон.

Імпорт – покупка товару, що передбачає його ввіз з-за кордону.

Торгове сальдо – різниця вартісних обсягів експорту й імпорту.

Торговий оборот – сума вартісних обсягів експорту й імпорту.

Приклад: за січень-листопад 2017 р. в Україні експорт склав 39486,1 млн дол. США, імпорт склав 44697,6 млн дол. США, а отже торгове сальдо дорівнює -5211,5 млн дол. США, а торговий оборот дорівнює 84183,7 млн дол. США.

Дані показники використовуються для всебічного аналізу міжнародної торгівлі.

Для оцінки участі країни в зовнішньоторговельних операціях використовуються наступні показники: частка експорту й імпорту у ВВП, частка експорту у світовому експорті, частка імпорту у світовому імпорті. Зміни величини чистого експорту впливають на рівень ВВП приблизно в такий же спосіб, як і коливання різних видів внутрішніх витрат.

Характерні риси міжнародної торгівлі:

- вона виступає як заміник міжнародного переміщення факторів виробництва, мобільність яких значно нижче, ніж

усередині країни, унаслідок природних обмежень міграції факторів виробництва, а також мір державного регулювання;

- на відміну від внутрішньої міжнародна торгівля опосередковується валютним обміном на основі валютних курсів, що змінюються у зв'язку не тільки з торговим, але й з платіжним балансом;

- міжнародна торгівля піддається політичному контролю і втручанню, які істотно відрізняються за ступенем і характером від відповідних мір у відношенні до внутрішньої торгівлі.

Іншими формами міжнародних економічних відносин є переміщення факторів виробництва – капіталу, робочої сили, технологій.

Термін «**міжнародний рух капіталу**» застосовується для позначення, головним чином, фінансових потоків кредиту і зобов'язань. Це міжнародне переміщення фінансових вимог, потоки між кредиторами і позичальниками в різних країнах чи фінансові потоки між власниками і підприємствами, якими вони володіють за кордоном. Кредитори чи власники передають позичальникам чи закордонним філіям гроші для використання в сьогоднішньому обмін на зобов'язання чи акції, що забезпечують їм одержання в майбутньому відсотка чи дивіденду.

Капітал між країнами переміщується у формі прямих та портфельних інвестицій. **Прямі інвестиції** – вкладення, що забезпечують контроль інвестора над даним об'єктом. **Портфельні інвестиції** – вкладення капіталу в іноземні цінні папери, що не дають інвестору права контролю над об'єктом інвестування.

На прямих інвестиціях засновані транснаціональні корпорації, що нині розвиваються швидкими темпами. Основною причиною прямих іноземних інвестицій є прагнення розмістити капітал у тій країні і тій галузі, у якій він принесе максимальний прибуток. При різній прибутковості капіталу в країнах він буде переміщуватись з країни з низькою прибутковістю до країни, в якій прибутковість вище.

Наслідки прямих іноземних інвестицій наступні. Сукупний обсяг виробництва, вироблений за допомогою капіталу, що залишився в країні-експортері і інвестованого в країну – імпортера, збільшиться за рахунок більш продуктивного використання капіталу. У той же час у країні-імпортері відбувається

розширення внутрішнього виробництва як за рахунок власного капіталу, так й інвестованого. При цьому прибутковість капіталу в країні експортері збільшиться, у країні-імпортері зменшиться. У цілому міжнародне переміщення капіталу позитивно впливає на світову економіку, призводить до збільшення сукупного світового виробництва за рахунок більш ефективного перерозподілу і використання факторів виробництва.

Головна причина портфельних інвестицій – прагнення розмістити капітал у тій країні й у таких цінних паперах, у яких він буде приносити максимальний прибуток. Портфельні інвестиції також позитивно впливають на світове господарство. Слід зазначити, що світові інвестиційні процеси інтенсифікуються, причому основні потоки і прямих, і портфельних інвестицій приходяться на розвинуті країни, але портфельні інвестиції зростають більш швидкими темпами, ніж прямі.

Україна усе більше залучається до світових інвестиційних процесів. Слід зазначити зростання обсягів інвестицій у національне господарство переважно за рахунок портфельних інвестицій. Основними інвесторами є США, Німеччина, Нідерланди, Велика Британія, Ліхтенштейн. Незважаючи на зростання обсягів інвестицій, відчувається їх недостатність. Головними перешкодами на шляху залучення інвестицій є політична й економічна нестабільність, недосконала законодавча база, непродумана податкова політика.

Важливе значення для світової економіки має міграція робочої сили. Під **міграцією робочої сили** розуміють переселення працездатного населення з одних держав в інші більш ніж на один рік. Основною причиною міграції робочої сили є різний рівень оплати праці в країнах. Робоча сила переміщується з країни з більш низьким рівнем оплати праці в країну з більш високим рівнем, приводячи до вирівнювання рівнів зарплати в двох країнах.

Наслідки міграції робочої сили неоднозначні. З одного боку, у країні – експортері робочої сили програють підприємці і споживачі. Програє держава, тому що втрати в зв'язку з відсутністю майбутніх податкових надходжень від мігрантів переважають виграш, одержуваний у результаті скорочення суспільних благ і послуг, що припадають на них, оскільки немає віддачі (вона здійснюється в країні-імпортері) від тієї групи мігрантів, що одержала освіту за рахунок платників податків. Крім того,

країна втрачає, якщо відбувається відтік висококваліфікованої робочої сили («витік мозків»), що приводить до зниження технологічного потенціалу країн-експортерів, їхнього загального наукового і культурного рівня. Дана проблема характерна для країн з нестабільною економікою, що не здатні створити умови для реалізації здібностей працівників і забезпечити їм відповідний рівень оплати праці. З іншого боку, країна, що експортує робочу силу, одержує перекази частини доходів емігрантів. Відтік робочої сили за кордон підвищує загальний рівень оплати праці, що підвищує рівень добробуту трудящих. В умовах надмірності робочої сили вивіз її дозволяє знизити безробіття.

У країні – імпортері робочої сили, з одного боку, виграють підприємці і споживачі, виграє держава, особливо при в'їзді висококваліфікованої робочої сили, але, з іншого боку, держава тепер несе витрати по соціальному забезпеченню робочої сили, що прибула. У країні знижується загальний рівень оплати праці, що негативно позначається на добробуті працівників. Крім того, приплив робочої сили з-за кордону може ускладнити проблему зайнятості.

У цілому сукупний обсяг світового виробництва зростає за рахунок більш ефективного використання трудових ресурсів. Крім того, міграція веде до міжнародного переносу знань, що позитивно впливає на світове господарство.

Ще однією формою міжнародних економічних відносин, прямо пов'язаною з НТП, є **міжнародна передача технологій**, що може розглядатися і як звичайна міжнародна торгівля, але дуже специфічним товаром, і як міжнародне переміщення фактора виробництва. Міжнародне переміщення технологій пов'язане з відмінностями в рівні розвитку НТП в окремих країнах, у забезпеченості працею і капіталом, ресурсами знань. Воно може здійснюватися в «чистому» виді (торгівля патентами, ліцензіями, «ноу-хау») і у виді торгівлі технологічно ємними товарами.

Міжнародна валютно-фінансова система – закріплена в міжнародних угодах форма організації валютно-фінансових відносин, що функціонують самостійно чи обслуговують міжнародний рух товарів і факторів виробництва. Валютно-фінансова система опосередковує зв'язки між окремими суб'єктами у світовій економіці і сприяє розвитку міжнародної торгівлі і руху факторів виробництва.

Міжнародні валютн-фінансові відносини на сучасному етапі характеризуються складністю, суперечливістю та водночас поглибленням координації економічної політики держав. Координація валютно-фінансової політики здійснюється і на рівні держав, і в межах міждержавних організацій, провідне місце серед яких займають Міжнародний валютний фонд (МВФ) і група Всесвітнього банку – Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) і три його філії – Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК) і Багатостороннє інвестиційно-гарантійне агентство (БІГА).

ТЕСТИ ДО РОЗДІЛУ

1. Крива виробничих можливостей ілюструє:

- а) Розподіл доходів між групами населення
- б) Трансформацію відносин власності при переході від одної економічної системи до іншої
- в) Усі можливі комбінації купівлі двох товарів при наявності певного бюджету
- г) Усі можливі комбінації виробництва двох товарів при певній кількості ресурсів

2. Проблема вибору стоїть перед:

- а) Виробниками
- б) Державою
- в) Споживачами
- г) Усі відповіді вірні

3. Відносини власності включають

- а) Користування, розпорядження, володіння, відчуження й привласнення
- б) Користування, розпорядження, володіння
- в) Користування, розпорядження, володіння, керування й привласнення
- г) Користування, розпорядження, привласнення

4. Відмінною рисою адміністративно-командної економіки є

- а) Наявність ринкового механізму
- б) Централізоване директивне планування виробництва й розподіл ресурсів
- в) Свобода вибору підприємницької діяльності
- г) Платність послуг у сфері охорони здоров'я, освіти, культури

5. Графічне відображення залежності між ціною товару і його кількістю, яку продавці пропонують на ринку, – це

- а) Крива виробничих можливостей
- б) Крива попиту
- в) Крива пропозиції
- г) Крива Лоренца

6. Зростання доходів споживачів викликає:

- а) Зрушення кривої попиту вверх праворуч
- б) Зрушення кривої попиту вниз ліворуч
- в) Зміну положення по кривій попиту вверх
- г) Зміну положення по кривій попиту вниз

7. Якщо коефіцієнт цінової еластичності попиту складає 0,9, то попит є:

- а) Еластичним
- б) Абсолютно еластичним
- в) Нееластичним
- г) Абсолютно нееластичним

8. Взаємозв'язок між всіма можливими комбінаціями факторів виробництва та об'ємом виробленої продукції можна виразити за допомогою:

- а) Кривої виробничих можливостей
- б) Кривої пропозиції
- в) Кривої сукупних витрат
- г) Виробничої функції

9. Приріст випуску продукції при використанні додаткової одиниці змінного ресурсу являє собою:

- а) Граничний продукт
- б) Сукупний продукт
- в) Середній продукт
- г) Мінімальний продукт

10. Закон спадної граничної продуктивності означає, що:

- а) Використовується все більша кількість виробничих ресурсів
- б) Спостерігається зменшення приросту обсягів виробництва за поступового збільшення одного з факторів виробництва при незмінності інших факторів
- в) Використовується усе менше й менше виробничих ресурсів
- г) Спостерігається зменшення приросту обсягів виробництва за поступового збільшення всіх факторів виробництва

11. Який з наступних виразів являє собою загальні витрати

- а) MC
- б) $VC - FC$
- в) $FC + VC$
- г) $AFC + AVC + MC$

12. Для якої з ринкових структур характерною рисою є взаємозалежність з конкурентами при прийнятті рішень та схильність до таємної змови

- а) Монополістична конкуренція
- б) Абсолютна монополія
- в) Олігополія
- г) Досконала конкуренція

13. На ринку досконалої конкуренції

- а) Доцільним є створення бренду
- б) Вигідно використовувати цінові методи конкурентної боротьби
- в) Діє велика кількість виробників товарів, які випускають диференційовану продукцію
- г) Використовують цінову дискримінацію

14. Олігополія - це ринкова структура, де оперує:

- а) Велика кількість конкуруючих фірм, які виробляють однорідний продукт
- б) Невелика кількість конкуруючих фірм
- в) Тільки одна велика фірма
- г) Тільки один великий покупець

15. Чистий експорт – це:

- а) Виторг від продажу національних товарів за кордон
- б) Виторг від купівлі іноземних товарів національною економікою
- в) Різниця між експортом та експортним митом
- г) Різниця між експортом та імпортом

16. До складових ВВП за потоком доходів не відносяться:

- а) Дивіденди
- б) Експорт
- в) Рента
- г) Процент

17. Сукупний попит в макроекономіці - це:

- а) Державні витрати і інвестиційний попит підприємств
- б) Сукупний попит всіх підприємств
- в) Попит всіх макроекономічних суб'єктів економіки

- г) Попит домогосподарств і інвестиційний попит підприємств

18. Горизонтальна ділянка кривої сукупної пропозиції характерна для:

- а) Депресії
- б) Підйому
- в) Стану повної зайнятості
- г) Стагфляції

19. Зсув праворуч кривої сукупної пропозиції може відбутися в результаті:

- а) Збільшення безробіття
- б) Збільшення податків
- в) Збільшення цін на ресурси
- г) Збільшення продуктивності праці

20. Відповідно до закону Оукена, двопроцентне перевищення фактичного рівня безробіття над його природним рівнем означає, що відставання фактичного обсягу ВВП від реального становить:

- а) 2 %
- б) 3 %
- в) 4 %
- г) 5 %

21. Рівень безробіття - це:

- а) Частка незайнятого населення в складі економічно активного населення
- б) Загальна кількість безробітних
- в) Сума кількості безробітних і зайнятих
- г) Різниця між кількістю зайнятих і незайнятих

22. Повна зайнятість – це зайнятість при:

- а) 100 % зайнятості всього працездатного населення;
- б) 100 % зайнятості всього населення;
- в) природному безробітті;
- г) 100 % зайнятості всіх економічних ресурсів.

23. Світове господарство - це:

- а) Частина економічної теорії
- б) Сукупність національних економік країн світу, пов'язаних між собою мобільними факторами виробництва
- в) Міжнародний обмін товарами
- г) Синонім міжнародного поділу праці

ЗАДАЧІ ДО РОЗДІЛУ

Задача № 1. Знайдіть відповідність між двома стовпцями таблиці:

Тип економічної системи	Характеристика економічної системи
1 Традиційна	А Співіснування елементів старої та нової системи
2 Командно-адміністративна	Б Монополія державної власності
3 Ринкова	В Симбіоз переваг декількох систем
4 Змішана	Г Звичай суспільства, національні та культурні корні впливають на економічні відносини
5 Перехідна	Д Особистий інтерес домінує над суспільним

Задача № 2. Ціна на ринку автомобілів зросла з 8500 € за один автомобіль «OPEL MERIVA» до 11000 €, внаслідок чого збільшилася пропозиція автомобілів з 42 од. до 58 од., а попит на автомобілі «OPEL MERIVA» знизився з 50 од. до 38 од. Розрахуйте коефіцієнти цінової еластичності попиту і пропозиції.

Задача № 3. Знайдіть відповідність між двома стовпцями таблиці:

1 Удосконалення технології	А Зрушення кривої попиту ліворуч
2 Зростання цін на товари-замінники	Б Зрушення кривої попиту праворуч
3 Зменшення ціни на даний товар	В Переміщення по кривій попиту вгору
4 Зростання ціни на даний товар	Г Переміщення по кривій пропозиції вниз
5 Зростання податків	Д Зрушення кривої пропозиції ліворуч
6 Зростання ціни на взаємодоповнюючі товари	Е Зрушення кривої пропозиції праворуч

Задача № 4. За даними таблиці розрахуйте AVC, AFC, ATC.

Q	VC	FC	AVC	AFC	ATC
0	0	500			
20	100	500			
50	200	500			
90	300	500			
120	400	500			
140	500	500			
150	600	500			
155	700	500			

Задача № 5. Ринок з видобутку вугілля має ознаки колективного домінування, загальний обсяг реалізованої продукції на ньому становить 500 млн долл. Чотири найбільші фірми мають наступні обсяги загального доходу: TR фірма А = 200 млн долл., TR фірма Б = 110 млн долл., TR фірма В = 60 млн долл., TR фірма Г = 40 млн долл. Розрахуйте коефіцієнт концентрації, зробіть висновки.

Задача № 6. Розрахуйте ВВП України за 2016 рік за умов, що споживчі витрати склали 1563481 млн грн, валові внутрішні інвестиції – 518201 млн грн, державні закупівлі товарів і послуг – 443727 млн грн, експорт – 1175953 млн грн, імпорт – 1315995 млн грн.

Задача № 7. Яка сума буде включена у ВВП, якщо відбулися наступні події:

1) ТОВ «Завод «Укрелектроремонт» закупило комп'ютери в бухгалтерію на суму 26000 грн; 2) сім'я купила новий автомобіль Toyota Camry за 940000 грн; 3) компанія «Фактор» придбала контрольний пакет акцій компанії «Промінь» за 835000 грн.

Задача № 8. Використовуючи наведені в таблиці дані (в млрд грн. од.), розрахуйте: а) валовий внутрішній продукт; 1) чистий внутрішній продукт; 2) національний дохід; 3) особистий дохід; 4) особистий дохід, що знаходиться у розпорядженні.

Експорт	40	Трансфертні платежі	5
Податки на прибуток корпорацій	2	Податки на особисті доходи	3
Амортизація	8	Непрямі податки	6
Валові внутрішні інвестиції	16	Споживчі витрати	80
Державні закупівлі товарів і послуг	10	Імпорт	35
Нерозподілений прибуток корпорацій	4	Відрахування на соціальне страхування	1

Задача № 9. Загальна чисельність населення складає 90 млн осіб; зайнятих повний робочий день – 45 млн осіб; зайнятих неповний робочий день – 2 млн осіб; людей, що не мають роботи, але шукають її – 10 млн осіб; людей, що не мають роботи та не шукають її – 5 млн осіб. Чому дорівнює обсяг робочої сили?

Задача № 10. Загальна кількість населення становить 45 млн осіб, зайнятих 25 - млн осіб, безробітних - 8 млн осіб. Визначте рівень зайнятості в країні.

Питання для самоконтролю до розділу:

1. Перед якими економічними суб'єктами постає проблема вибору? В чому вона полягає?
2. Чим відрізняється мікроекономіка від макроекономіки?
3. Визначте переваги та недоліки різних економічних систем.
4. Назвіть сутність, цілі та форми роздержавлення.
5. Що показує крива попиту?
6. Які фактори визивають зрушення кривої попиту?
7. Назвіть показники монополізації ринку?
8. Які фактори впливають на еластичність пропозиції?
9. Охарактеризуйте основні типи ринкових структур.
10. Які види витрат виробництва виділяють в короткостроковому періоді?
11. В чому полягає позитивний ефект масштабу?
12. Назвіть основні макроекономічні показники.
13. В чому полягає різниця між ВВП і ВНП?
14. Які існують методи розрахунку ВВП?
15. Охарактеризуйте основні теоретичні підходи до встановлення макроекономічної рівноваги.
16. Які фактори впливають на сукупну пропозицію?
17. Сформулюйте закон Оукена.
18. В чому полягає різниця між прямими та портфельними інвестиціями?
19. Які існують форми міжнародних економічних відносин?
20. Назвіть основні тенденції розвитку сучасного світового господарства.

Література до розділу:

1. *Архиереев С. И.* Конкурентная среда предприятий: международный аспект / С. И. Архиереев, Т. А. Дяченко // Наукові записки Харківського економіко-правового університету. – Харків : ХЕПУ, 2005. – № 2(3). – С. 117–122.
2. *Архиереев С. И.* Экономическая теория : учеб.-метод. пособ. для студ. технич. спец. / С. И. Архиереев. – Харьков : НТУ "ХПИ", 2011. – 60 с.
3. *Бочан І. О.* Основи економічної теорії. Інституціональний підхід : навч. посіб. / І. О. Бочан. - К. : Знання, 2012.
4. *Глушко Т. П.* Економічна теорія нації: соціально-філософський контекст : монографія / Т. П. Глушко. - Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. - 298 с.

5. Дяченко Т. А. Интенсивность, сила, уровень конкуренции: экономическое содержание и взаимосвязь / Т. А. Дяченко // Управління розвитком : зб. наук. ст. / гол. ред. В. С. Пономаренко. – Харків : ХНЕУ, 2006. – № 7. – С. 77-79.
6. Дяченко Т. А. Конкуренция как противоречивый процесс и ее роль в переходной экономике Украины / Т. А. Дяченко // Вестник Нац. техн. ун-та "ХПИ". – Харьков : НТУ "ХПИ", 2005. – № 58, т. 3. – С. 34-37.
7. Дяченко Т. А. Оцінка ринкового конкурентного середовища підприємств, що надають послуги ремонту електродвигунів, генераторів і трансформаторів / Т. А. Дяченко // Вісник Нац. техн. ун-ту "ХП". – Харків : НТУ "ХП". – 2012. – № 14 (920), т. 2. – С. 80-87.
8. Дяченко Т. А. Теоретичні основи аналізу конкуренції / Т. А. Дяченко // Вестник Нац. техн. ун-та "ХПИ". – Харьков : НТУ "ХПИ", 2008. – № 55 (2). – С. 20-24.
9. Курс економічної теорії : навч. посібник / С. І. Архієреєв [та ін.] ; ред. С. І. Архієреєв, Н. Б. Решетняк. – Харків : НТУ "ХП", 2008. – 332 с.
10. Курс макроекономіки : навч. посіб. / за ред. проф. С. І. Архієреєва, доц. Н. Б. Решетняк. – Х. : НТУ «ХП», 2009. – 240 с.
11. Макконнелл К. Р. Экономикс : Принципы, проблемы и политика : в 2 т. / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю ; пер. с англ. 11-го изд. – М. : Республика, 1992. – Т. 2. – 1992. – 400 с.
12. Макроекономіка : навч.-метод. посібник / С. І. Архієреєв [та ін.] ; ред. С. І. Архієреєв, Н. Б. Решетняк ; Харківський політехнічний ін-т, нац. техн. ун-т. – Харків : НТУ "ХП", 2012. – 88 с.
13. Максименко Я. А. Міжнародна економіка : теорія і практичні завдання : навч. посіб. для студентів економічних спеціальностей очної й заочної форми навчання / Я. А. Максименко ; за редакцією проф. Архієреєва С. І. – Харків : Видавництво Іванченка І. С., 2018. – 124 с.
14. Максименко Я. А. Собственность как экономическая категория / Я. А. Максименко // Бизнес Информ. – 1997. – № 12 (208). – С. 18-23.
15. Шибаева Н. В. Международная экономика : учеб. пособие / Н. В. Шибаева, Я. А. Максименко. – Харьков : НТУ «ХПИ», 2007. – 176 с.